

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Adnan Demircan. *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi.*
İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, 367 sayfa.**

Abdullah METİN*

İslâm tarihiyle ilgili muhtelif çalışmalarıyla tanınan Adnan Demircan'ın bu eseri, bir giriş, iki ana bölüm, bibliyografya ve indeksten oluşmaktadır. Yazar bu çalışmasında, İslâm tarihinde “ikinci fitne dönemi” olarak isimlendirilen zaman diliminde yaşanan siyasi olayları incelemiş, kitabın amacının bu dönemde yaşayan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatları ve siyasi mücadelelerinin aydınlatılması olduğunu belirtmiştir. Yazar, Ehl-i beyt'in en önemli simalarından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hayatlarının Sünniler ve Şiiler için önem arz ettiğini, dolayısıyla hayatlarının “efsane duvarlarıyla örülerek tanınamaz hâle getirildiğini” belirtir. Giriş kısmında bu minval üzere araştırmanın konusu ve kaynakları üzerine durulmaktadır (s. 20-4).

Kitabın birinci bölümü, “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Hz. Hasan” başlığını taşır (s. 24-95). Bu bölüm, Hz. Hasan'ın hayatı, hilafeti ve Muâviye ile anlaşması gibi başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, Hz. Hasan'ın manevi eğitiminin bir kısmını bizzat Hz. Peygamber'den aldığını söyler (s. 27-8). Hz. Hasan'ın Hz. Osman'ın öldürülmesi nedeniyle çok üzüldüğünü ve bu sebeple kimilerince, “Osmaniyye” fırkasına mensup biri olarak nitelendirildiğini bildirir (s. 30). Yazara göre Hz. Hasan bu fırkaya mensup olduğu için değil, Hz. Osman'ın haksız yere öldürülmesi ve yaşanan fitne hadiseleri karşısında bu üzüntüyü duymuştu. Bu tespit, onun hayat anlayışıyla da örtüşmektedir.

Yazar, Hz. Ali'nin Hâricilerin suikastı ile öldürülmesinin ardından Hz. Hasan'a halife olarak biat edildiğini belirtip Hz. Ali'nin, oğlunun seçilmesine Hz. Ömer gibi herhangi bir olumsuz şerh koymadığı tespitini yapar (s. 34). Hatta ona göre Hz. Ali oğlunun halife seçilmesi ihtimali karşısında sessiz kalarak bu duruma zımnen onay vermiştir. Yazar aslında Hz. Ali'nin halifenin seçimini kamuoyuna bırakmak suretiyle oğlunun seçilmesine taraftar olduğu görüşündedir. Ancak Hz. Ali'nin oğlunun muhtemel seçimine sessiz kalması üzerinden geliştirilen bu yorum, yanlış anlaşılmalara müsaittir. “Hz. Ali, oğlunun halife seçilmesine karşı olsaydı, Hz. Ömer'in daha önce oğlunun seçilmesi için yapılan teklife karşı çıktığı gibi karşı çıkması gerekirdi” cümlesi de bu anlaşılmaya zemin oluşturabilecek bir içeriğe

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, abdullah_metin@outlook.com
Orcid No: 0000-0001-8042-1056

sahiptir (s. 34). Yazarın Hz. Hasan'ın halife seçilmesi ve akabinde yaşanan olayları incelediği bu kısım, döneme ilişkin birtakım çıkarımlar içerir. Kendisine biat aldıktan sonra Muâviye'ye karşı harekete geçen Hz. Hasan'ın bu dönemde ortaya koyduğu icraatlar, Muâviye'nin Hz. Hasan'la olan mücadelesi ve bu esnada muhaliflerini maddiyatla kazanma yöntemine başvurması, bu tür bir siyasetin ne kadar başarılı olduğu gibi konular burada ele alınır. Yazara göre İslâm tarihinin bu döneminde meydana gelen bazı hadiseler, çoğu tarihçi tarafından tamamen kabilecilik duygusunun tezahürü olarak görülmüştür. Yazar, Hâşim oğullarından iki önemli ismin, Hz. Abbâs'ın çocukları olan Ubeydullah ve Abdullah'ın Emevî hanedanının kurucusu Muâviye'nin lehine sonuçlanabilecek bir tavır takındıkları belirterek bu kabule karşı çıkar. Dönemin olaylarında kabileciliğin etkisinin yadsınamayacağını fakat ekonomik sebepler gibi başka etkenlerin de yaşanan gelişmelerde pay sahibi olduğuna dikkat çeker (s. 42). Nitekim olaylar tamamen kabilecilik üzerinden ilerleseydi Hâşim oğullarından olan önemli komutan ve kişiler saf değiştirmezdi. Yazarın bu konuda mücbir sebepleri dikkate alarak mutedil çıkarımlarda bulunduğu söylenebilir.

Demircan, Hz. Hasan'ın ordusunun içinde bulunan Hâricî unsurların, tahkimi kabul ettiği için küfre düştüğü düşüncesiyle Hz. Ali'ye ihanet ettikleri gibi kendisine de ihanet ettiklerini ve bunun sonucunda Hz. Hasan'ın barışa zorlandığını düşünmektedir. Bu süreçte Hz. Hasan Muâviye ile mektuplaşmış ve anlaşma için adımlar atılmıştı. Yazara göre “iktidar mücadelesinin çirkin yüzünü gören” Hz. Hasan'ın, komutan olarak tayin ettiği bir yakını tarafından terk edilmesi, barış ile ilgili düşüncelerini pekiştirmiş olmalıdır. Ayrıca Kûfelilerin bazılarının da Muâviye ile mektuplaşmalarını görmesi ve babasına ihanet etmiş olanların kendisine de ihanet edebileceği düşüncesi, onunla barış yapmasına etken olmuştur.

Demircan, Muâviye'nin karşısında Hz. Hasan'ın siyasi kabiliyetinin zayıf olduğu tespitini yapar (s. 60). Bunu söylerken de Muâviye'nin câhiliye döneminden beri Mekke'de siyasetle ilgilenen bir ailede yetiştiğini, Hz. Ömer zamanından beri Şam'da valilik yaptığını, Hz. Ali gibi Müslümanların çoğunluğunun olurluğunu almış bir halifeyle mücadele ettiğini ifade eder. Ayrıca Muâviye yaşça da Hz. Hasan'dan büyüktür ve siyasi tecrübesi ondan fazladır. Sonuçta Hz. Hasan anlaşma yaparak çeşitli şartlar dâhilinde halifeliği Muâviye'ye devretmek durumunda kalır. Yazar, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın İslâm tarihinin en çalkantılı döneminde üstlendiği rolle, yıllarca devam eden iç çatışma sürecine son verdiğine vurgu yapar. Onun yaptığı fedakârlığın, dönemin sosyal ve siyasi yapısı düşünüldüğünde çok önemli olduğunun görüleceğini belirtir. Yazar, Hz. Hasan'ın savaşın kötü sonuçlarından sorumlu olmak istemediği için barışa meyletmış olabileceğini söyler. Bu durum Hz. Hasan'ın barışçıl ve manevi kimliğine, akıtılacak Müslüman kanının vebalini üstüne almak istemediğine işaret etmektedir.

Demircan, Hz. Hasan'ın Muâviye'den sonra hilafet makamına kendisinin gelmesi şartıyla barışı kabul ettiği rivayetini doğru bulmamakta, anlaşmada aldığı para miktarının da abartıldığını düşünmektedir. Hz. Hasan'ın borçları ve iaşesi, yüklendiği bazı sorumlulukları

için para aldığıının mutlak olduğunu söyler. Hz. Hasan'ın eşi Ca'de tarafından öldürüldüğüne dair rivayetlerin, hem Muâviye'yi hem de Eş'as b. Kays'ı karalamaya yönelik bir komplo olduğunu savunur. Ümeyye oğullarının, Hz. Hasan'ın Resûlullah'ın yanına gömülmesine karşı çıkmalarını da Emevî-Hâşimî çekişmesinin bir tezahürü sayar. Fakat Hz. Hasan'ın defin sırasında birtakım olaylar meydana gelebileceğini düşünerek kendisinin Bakî' mezarlığına defnedilmesini vasiyet etmesi, onun böyle bir olayda bile barışçıl kimliğine ve ileri görüşlü olduğuna delil teşkil eder.

Kitabın Hz. Hüseyin'in mücadelesinin anlatıldığı ikinci bölümü, giriş ve beş başlıktan oluşmaktadır (s. 97-335). Yazar, ikinci bölümün giriş kısmında, İslâm tarihinin ilk döneminde meydana gelen bazı hadiselerin, tarih boyunca etkisini gösterdiği hatta bugün bile canlılığını korumaya devam ettiği tespitini yapar. Yezid b. Muâviye döneminde vuku bulan ve Müslümanları her dâim etkileyen Hz. Hüseyin'in öldürülmesi hadisesisini misal olarak verir.

Demircan, mevcut kaynaklar üzerinde bulunan bir takım olumsuzluklar yüzünden Emeviler dönemi hakkındaki çalışmaların objektif bir şekilde yürütülmesinin çok zor olduğu görüşündedir. Bu görüşünü temellendirirken, Emevî iktidarının en önemli düşmanları olan Hâriciler ve Şiîlerin onlar aleyhindeki faaliyetlerini, ayrıca Abbâsî Devleti'nin Emevî kalıntılarını silme teşebbüslerini zikreder. Yazar, bugün elimizde bulunan kaynakların önemli bir bölümünün, Şiî müellifler tarafından yazıldığını belirtir ve bu müelliflerin objektif davranmadıklarını ve kendi mezheplerinin görüşünü yansıttıklarını dile getirir. Yine bu kaynaklar Abbâsiler zamanında yazıldığı için Emevîlere karşı Abbâsî görüşünden etkilenmiş metinler olduğunu belirtir. Kaynaklar konusundaki bir diğer olumsuzluğun, Kerbelâ olayında olduğu gibi râvilerin bazı tasvirlerinin rivâyetlere karıştırılması olayını gösterir. Öyle ki bazı rivayetlerin akıl sınırlarını zorladığı tespitini yapar (s. 98).

Yazar, Hz. Hüseyin'in kardeşi öldükten sonra kendisine biat edilmesi gerektiğini söyleyenlere karşı çıktığını ve Muâviye'nin iktidarı döneminde, ümmetin birliği bozulmasın diye sessiz kaldığını hatırlatır. Muâviye'nin ilk yıllarını sessiz geçiren Hz. Hüseyin, Muâviye'nin oğlunu veliaht ilan etmesinden sonra harekete geçmiştir. Yazara göre Muâviye, oğlunun veliahtlığına muhalefet edenlerin en çok Hicaz bölgesinden çıkacağını biliyordu. Kanaatimizce bunun sebebi, getirmiş olduğu veliahtlık sisteminin bir geçmişinin olmamasıdır. Ayrıca bazı sahâbilerin ve çocuklarının hala hayatta olmaları sebebiyle, toplumu İslâmî kaygılarla yönlendirecekleri ve Muâviye'nin getirmiş olduğu yeni yönetim biçimine karşı çıkacakları kaygısıdır. Muâviye bu çekincesinden ötürü diğer bölgelerden biat aldıktan sonra hac hazırlıklarına başlayıp bölgeyi ziyaret etmiştir (s. 119). Anlaşılacağı üzere Muâviye'nin Hicâz'a gitme nedeni, muhâcirlerin çocuklarından toplum üzerinde etkili olanlarla görüşüp, oğlu için biat almaktır. Yazar, ashâbın çocuklarından Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekir'in Muâviye'nin veliaht tayinine karşı çıkıp biat etmediklerini belirtir (s. 120). Ancak İbn Ömer ve İbn Abbâs, ileride Yezid'e biat etmişlerdir.

Demircan, iddialı bir çıkışla Muâviye'nin oğlunu veliaht tayin ederek ele geçirdiği iktidarı başkalarına özellikle de Hâşimilere kaptırmak istemediği tespitini yapar. Bu tespitini temellendirirken Ümeyye Oğulları ve Hâşimiler arasında öteden beri var olan yönetim ve idare hususundaki çekişmeleri hatırlatır.

Demircan, Hz. Hüseyin ve diğer muhaliflerin, Yezîd'in veliahtlığına karşı çıkmalarının sosyal ve siyasi açıdan kendilerine göre meşru sebeplerinin olduğunu, bu sebeplerin en başında da Kureyşli olmalarını gerekçe gösterir. O günün siyasi koşulları düşünüldüğünde ancak bir Kureyşlinin muhalefeti gerçekçi olabilecektir. Kanaatimizce bu da asabiyet duygusunun o zamanın toplumunda ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Yezîd başa geçince Hz. Hüseyin ve muhaliflerden valisi aracılığıyla biat almak için çok uğraşmıştır. Hz. Hüseyin'in biat etmediğini öğrenen Küfeliler, kendisine mektup yazarak onu Kûfe'ye çağırmışlardır. Hz. Hüseyin, amcasının oğlu Müslim b. Akil'i durumu tahkik etmesi için Kûfe'ye göndermiştir. Müslim Kûfe'ye yerleştikten sonra Hz. Hüseyin adına biatler almıştır. Daha sonra Müslim, Yezîd'in valisinin görevlendirdiği kişilerce öldürülmüştür. Yazar, Hz. Hüseyin'in İbn Abbâs tarafından uyarılmasına rağmen yine de Kûfe'ye gitmesini, babasının iktidara geldikten sonra oraya yönelmesine ve orada oluşan muhalefet hareketlerine bağlar. Demircan, Kûfe'nin Emeviler döneminde önemli muhalefet merkezlerinden birisi olduğunu ve bu muhalif hareketlerin de Ehl-i Beyt taraftarı olduklarını vurgular. Zaten Kûfe dışında Hz. Hüseyin'e siyasi ve askeri yönden destek verecek başka bir şehrin o dönemde bulunmadığını savunur (s. 170). Hz. Hüseyin tüm nasihatlere rağmen yanına Ehl-i Beyt'ini de alarak Kûfe'ye gitmeye karar vermiş, yolda karşılaştığı şair Ferazdak kendisine "İnsanların gönlü seninle fakat kılıçları Ümmeyye Oğullarıyla beraberdir. Zafer Allah katındadır. Allah yarattıklarına dilediğini yapar" demişti. Bu cevap, içinde bulunduğu durumu özetlemektedir. Yaşanan hadiseleri aktaran yazar, Hz. Hüseyin'in ibadetlere çok düşkün olduğu, çok cömert olduğu, bolca infakta bulunduğunu ve Hz. Hüseyin'in kardeşine göre sert mizaçlı olduğunu, inandığı şeylerden asla taviz vermediğini belirtir.

Demircan, Kerbela olayının Emevilere karşı düzenlenen isyanlarda çok önemli olduğunu söyler. Ona göre Hz. Hüseyin'e karşı yapılan bu hareket, Hz. Ali taraftarlarının saflarını sıklaştırmış ve zihinlerdeki teşeyyü' fikrini geliştirmiştir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse yazar, Kerbela olayının "Şiilik ateşinin parlamasına çok büyük oranda sebep olduğu"nu belirtir (s. 243). Kerbela olayından sonra Hicaz bölgesindeki muhalefet hareketleri kısa sürede su yüzüne çıkmıştı. Bu bölgede Abdullah b. Hanzale ile Abdullah b. ez-Zübeyr'in isyanlarının görüldüğünden bahseden yazar, bu iki isyanın aslında Hz. Hüseyin'in intikamını almak için değil, iktidarı ele geçirmek için çıktığı tespitini yapar (s. 244). Yazar daha sonra meydana gelen Harre olayları sırasında Şamlıların Medine'ye girdikten sonra birtakım taşkınlıklarda bulduklarını fakat bütün bunların rivayetlerde abartıldığını da altını çizer. Medine'de başlayan bu olayların, o sırada Mekke'de bulunan ve daha sonra Hicaz halkının kendisine halife olarak biat edeceği İbnü'z-Zübeyr ile bağlantılı hâle getirildiğinin ileri sürüldüğünü de hatırlatır.

Yazara göre, İbnü'z-Zübeyr'in muhalefetteki konumu Hz. Hüseyin öldürülünce güçlenmiştir. Yezîd bir ordu göndererek bu muhalefet hareketini bastırmak istemiş; Mekke kuşatılmış, kuşatma sırasında Kâbe mancınıklarla dövülmüş, atılan yağlı parçalarla Kâbe'de yangın çıkmıştır. İbnü'z-Zübeyr kuşatmanın kaldırılmasından sonra Kâbe'yi yeniden tamir ettirmiştir. Yazar, İbnü'z-Zübeyr'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayını Yezîd'in iktidarına karşı kullandığı tespitini yapar. Demircan'ın daha sonra değindiği iki hareket, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için mücadele etmiştir. Onun mücadelesini bayraklaştırarak Ehl-i beyt taraftarlarının desteğiyle hareket edenler, Tevâbûn hareketi ve Muhtar es-Sekafi hareketidir. Tevâbûn, Hz. Hüseyin'i Kerbelâda yalnız bırakanların pişmanlık ve intikam duyguları üzerine kurulmuş bir harekettir. Muhtar es-Sekafi'nin Kûfe'ye hâkim olduktan sonra Hz. Hüseyin'in katilleri olarak kabul edilen, Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, oğlu Hafa b. Ömer'i, Şemir b. Zîl-Cevşen'i, Havlî b. Yezîd'i ve daha sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürdüğünü anlatır. Burada dikkati çeken husus, her toplumsal hareketin başka bir hareketin başlangıcı ya da sonucunu olarak varlık bulduğudur.

Yazar, Muhtar'ın Hz. Hüseyin'in ölümüne karışan herkesi öldürdüğünü, ölüm korkusuyla kaçıp kurtulanların da evlerini yıktırdığını, böylece Hz. Hüseyin'e yapılan zulme, ona benzer bir zulümle karşılık verdiğini ele alır. Ayrıca taassup ve kinin her zaman insanı yanlışlara sürüklemeye, haksızlık yapmaya açık hâle getirdiğini belirtir (s. 255). Demircan, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra tedavüle giren rivayetlerde abartılara ve olağan durumların dışına çıkan anlatımlara çok rastlanıldığını örneklerini vererek özellikle vurgular. Hz. Hüseyin'in başının gömüldüğü yer konusundaki rivayetlerin hepsini tek tek inceledikten sonra başının Şam'a götürülerek defnedilmiş olabileceği düşüncesinde olduğunu ifade eder (s. 268).

Yazar, Hz. Hüseyin'in iktidara geçmek için ayaklandığını savunur ve bu iddiasını Hz. Hüseyin'in konuşmalarında onun, hilafet konusunda kendilerinin daha çok hak sahibi olduklarını söylediğini aktararak temellendirir. Yazar, Hz. Hüseyin'in ilahi iradeye bağlı olduğunu, bu yüzden inancı, ameli, takvası, yani bu üçlünün oluşturduğu şahsiyetinin de Yezîd'e biatını engellediği görüşündedir. Ayrıca Yezîd'in yaşamının İslâmî esaslara uymadığı için yöneticilik yapamayacağı fikrinde olmasının kendisini bu tavra ittiğini belirtir. Yazar, Yezîd hakkındaki bazı aşırı olumsuz rivayetlerin, Emevîlere düşmanlığın sistematik hâle geldiği bir dönemde şekillendiğinin unutulmaması uyarısını yapar (s. 271).

Demircan, veliahtlık sisteminin Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmemesinin en önemli gerekçesi olduğuna dikkat çeker. Hz. Hüseyin'in ölümünden Yezîd'in sorumlu tutulup tutulmayacağı konusunu, gelen rivayetler neticesinde ayrı bir başlık altında inceleyen yazar (s. 277), Welhausen'in suçlu bulma konusundaki tavrının açık olduğunu, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayını cinayet olarak kabul edersek asıl suçlunun Yezîd olduğunun açık olduğunu söylediğini aktarır. Çünkü görevlileri oraya o göndermiştir. İbn Teymiyye'nin Yezîd'in olaylarda üstüne düşeni yapmadığı ve sonuç odaklı kazanım elde ettiği yönündeki görüşlerini de

aktarır. İzzet Derveze'nin Yezîd'in Hz. Hüseyin'in katlinden sorumlu tutulamayacağı görüşünü savunduğunu da bildirir. Derveze'ye göre Yezîd, hatta valisi ve valinin görevlendirdiği komutanlar Hz. Hüseyin'in öldürülmesi sebebiyle sorumlu değildir (s. 280 vd.). Derveze'ye göre bu acı olayın sebebi bizzat Hz. Hüseyin'dir. Kendisi birçok kişi tarafından Kûfe'ye gitmemesi ve isyan etmemesi için uyarılmıştır. Fakat o bütün bu uyarıları dinlememiştir. Geri dönme imkânı olduğu halde dönmeyerek savaşmayı seçmiştir. Yazara göre Derveze Hz. Hüseyin'in ailesine yapılan kötü muameleyi de kabul etmemektedir. Bütün bu rivayetleri verdikten sonra yazar, netice olarak eylemi yapma sorumluluğunu emri veren Ubeydullah b. Ziyâd ve emri uygulayanın Ömer b. Sa'd'a ait olduğunu, ancak baştaki idareci olarak Yezîd'in sorumlu tutulacağı fikrini savunur. Ayrıca kılıcı sallayan ile emri verenin sorumluluğunun aynı olmayacağını da söyler. Yezîd'in olay yerinde olmamasının onun masum olduğunu kanıtlamayacağını belirtir. Çünkü idareciler memurlarının icraatlarını paylaşmak zorundadırlar (s. 285). Yazar, Hz. Hüseyin'in İslâm hukukuna göre isyan etme durumunu sorgulamış ve âlimlerin görüşlerine yer vererek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu görüşlerin ardından Hz. Hüseyin'in tebaanın iktidar karşısında rahatsızlığını dile getiren biri olduğunu ve asi olmadığını savunan yazar, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olayının sonucunu, Emevî Devleti'nin yıkılışının başlangıcı olarak görür.

Kitabın Ekler kısmında, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den bahseden hadisler ve Kerbelâda Hz. Hüseyin'in ailesinde öldürülenlerin isimleri sunulmakta ve kitap tamamlanmaktadır. Bilgilerin konuya yakın eserlerden alınması, kitaba hem derinlik hem de zenginlik katmıştır. Yazar bu eserle İslâm tarihinin birinci asrında arka arkaya gelen ve Müslümanların hayatlarında derin izler bırakan hatta etkisi günümüze kadar ulaşmış olayların aydınlatılması için çaba sarf etmiş; olayları dönemine göre, tarihçi gözüyle değerlendirerek son derece akıcı bir üslupla, bilimsel ancak sıkıcı olmayan bir dille ele almıştır. Eser geçmişte meydana gelen ve tarihî değeri olan hadiseleri, geri planlarını ve içinde geliştiği şartları göz ardı ederek değerlendirmemek gerektiğini göstermek açısından da başarılıdır.